

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
CENTAR ZA POSTDIPLOMSKE STUDIJE DUBROVNIK

BRANKO MATULIĆ
SALONITANSKA RADIONICA MOZAIKA
magistarski rad

DUBROVNIK, lipanj 1994.

Rad je izrađen u Splitu 1994.g.

voditelj rada:

prof. dr. Marin Zaninović

Rad ima 199 stranica

SADRŽAJ

Predgovor.....	4
Rimska provincija Dalmacija - kratki povijesni osvrt.....	6
Osnovni podaci o mozaiku.....	10
Kataloška obrada mozaika.....	16
Zaključna razmatranja.....	111
Sažetak.....	126
Summary.....	128
Životopis.....	130
Popis tabli.....	132
Popis kratica češće citirane literature.....	135
Popis literature.....	136
Table.....	154

PREDGOVOR

Cilj ove radnje je kataloška obrada antičkih mozaika na nešto širem obalnom pojasu rimske provincije Dalmacije, koji su nastali izravno ili pod utjecajem velike i jake škole-radionice mozaika, sa središtem u glavnom gradu provincije Saloni. Njezino djelovanje je nesumnjivo potvrđeno i u kontinentalnom dijelu provincije, na području današnje Bosne i Hercegovine, kao i na njenom južnom obalnom dijelu u okviru današnjih granica Crne Gore, ali zbog opsežnosti građe, u ovaj katalog su uvršteni samo oni mozaici koji su otkriveni na onom području provincije Dalmacije, što se poklapa s većim dijelom šireg obalnog pojasa hrvatske obale Jadrana. Problem opsežnosti građe uzrokom je ispuštanja iz kataloga ranokršćanskih mozaika i razdiobe na antičko i ranokršćansko razdoblje djelovanja salonitanske škole-radionice, iako bi mnogo povoljnije bilo sagledati njezina mozaička ostvarenja u cjelini.

Katalog je jednostavniji i našim uvjetima rada prilagođeni oblik, u svijetu prihvaćenog upisnog obrasca za katalošku obradu mozaika, verificiranog i potvrđenog od "Association internationale pour l'Etude de la Mosaïque antique" (AIEMA). Ova međunarodna udruga za istraživanje mozaika sa sjedištem u Parizu, okuplja sve nacionalne udruge i nosilac je svih važnijih međunarodnih projekata na ovom polju. Između ostalog, osnovna zadaća joj je stvaranje općeg opisnog i grafičkog kataloga uzoraka svih geometrijskih i ukrasnih elemenata koji se javljaju na mozaicima. U tu svrhu izdana su dva kataloga, prvi kao izdanje Bulletin-a de l'A. I. E. M. A., 1973. godine pod nazivom "Répertoire graphique du décor géométrique dans la mosaïque antique", a drugi 1985. godine kao posebna knjiga pod nazivom "La décor géométrique de la mosaïque romaine, Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes". U njima su obrađeni svi pojedinačni i kompozicijski uzorci koji se javljaju na mozaicima od 1. st. prije Krista do 6. st. po Kristu, njihov međusobni raspored unutar istog mozaičkog tapeta, ali i raspored i odnos između zasebnih mozaičkih cjelina. Svi uzorci imaju opis riječima, dakle naziv, koji je popraćen slikovnim prikazom i označeni su brojevima i slovima. Stoga je i ovaj "salonitanski" katalog u potpunosti sukladan s oznakama i nazivjem i u jednom i drugom katalogu, dakako prevedenim i donekle prilagođenim duhu hrvatskog jezika, što je i posebno naglašeno upotrebom kratica BAIEMA i DECOR.

Poteškoće na koje sam naišao pri izradbi kataloga još više su me uvjerile u potrebu njegovog nastajanja. Naime, rijetki i utoliko hvalevrijedni doprinosi izučavnu mozaičkog slikarstva na našim stranama, započeli su svojim kratkim osvrtima F. CARRARA i F. BULIĆ još u prošlom stoljeću, a opsežnije studije pojedinih nalaza napisali su J. BRONSTED 1928. i E. DYGGE 1939. godine. U posljednjih pedesetak godina napisano je tek dvadesetak članaka i radnji čija su tema bili uglavnom ili isključivo mozaici, a svi ostali podaci se nalaze rasplinuti u brojnim člancima tek kao usputna vijest o nalazu. Zajednička osobina svih članaka je nedostatak jedinstvenog pristupa u analizi, pri čemu se posebno ističe terminološka raznolikost pri opisivanju mozaika, bez točno utvrđenih naziva pojedinačnih ili skupnih uzoraka

kompozicijske sheme jednog ili više tapeta. Stoga je prvenstvena namjera ove radnje, ne historijsko-stilska analiza, već terminološka determinacija svih pojavnih oblika na kompozicijama antičkog mozaičkog slikarstva u okviru salonitanske škole-radionice mozaika.

Naravno da je ovo tek skromni početak opsežnog rada koji zahtijeva interdisciplinarnu grupu stručnjaka koja bi na osnovu historijskih, arheoloških, likovno-stilskih, ikonoloških, arhitektonsko-tehničkih i kemijsko-petrografskih ispitivanja, u doglednoj budućnosti mogla izraditi korpus mozaika otkrivenih na teritoriju Republike Hrvatske.

SAŽETAK

SALONITANSKA RADIONICA MOZAIKA

Postojanje domaće mozaičke škole-radionice s glavnim središtem u Saloni, tokom razvoja antičkih mozaika na našim stranama nije upitno. Glavni problem je vrijeme njenog nastanka, prostornost njenog djelovanja i uticaja kao i utvrđivanje mogućeg postojanja određenih posebnosti u umjetničkom izražaju u okviru same škole-radionice. Pod pojmom škole-radionica podrazumijeva se umjetnički centar u kojem postoji jaka umjetnička tradicija školovanja mozaičara umjetnika i zanatlija i pod čijim krilom vjerojatno djeluju i moguće radionice-ispostave u ostalim važnijim centrima provincije. One su nesumnjivo pod jakim, neposrednim ili posrednim utjecajem matične radionice, tim više što je većina izučenih mozaičara upravo u njoj izučila zanat. Prve sigurnije naznake njena postojanja nalazimo u okviru grupe mozaika s figuralnim prikazima Sapfo i Muza, Orfeja, Tritona, Apolona i nagrobnog mozaika dječaka Aurelija Aurelijana iz Salone, mozaika iz Staroga Grada, te mozaika iz Zadra, Višića, Stoca, Panika i Risna, koji pokazuju nesumnjivo slične likovno-stilske karakteristike, lako uočljive izborom podjednakih kompozicijskih shema, pojedinačnih motiva i mitoloških tema, a okvirno nastalih krajem 2. i kroz 3. st. Takvo što se ne može sa sigurnošću tvrditi za ranije mozaik iz crno-bijele figuralne faze, djelomično zbog nedostatka domaćeg komparativnog materijala, a djelomično zbog toga što su pojedini nalazi prostorno dosta udaljeni jedan od drugog i od same Salone. Tako se nalazi u Krku mogu pripisati i utjecaju tada nesumnjivo jače škole-radionice u Akvileji, a nalazi u Ninu i Senju stoje kao moguće točke preklapanja utjecaja akvilejskih i salonitanskih mozaičara. S tim u svezi stoji i problem putujućih majstora-mozaičara, koji su zasigurno djelovali i na ovom području. Određene likovno-stilske sličnosti između zadarskih i murterskih, te zadarskih i senjskih mozaika, ukazuju i na mogućnost pomicanja vremenske granice nastanka organiziranog središta proizvodnje mozaika i školovanja mozaičara u okviru provincije Dalmacije. Punu afirmaciju salonitanska škola mozaika dobija tokom 3. st., kada je djelujući u priobalju i unutrašnjosti, sposobna izvesti velike mozaičke površine, ukrašavajući figuralnim ili geometrijskim mozaicima reprezentativne javne i privatne arhitektonske sklopove. Takve primjere nalazimo u samoj Saloni, ali i u Zadru, Orliću, Ilidži, Paniku, Stocu i Petrovcu na moru. Primjetan pad likovne i tehničke kvalitete tokom 4. st., sukladan je općem kulturnom stanju kasnoantičkog svijeta. Ipak, primjer kontinuiteta djelovanja radionice, koja se u nepovoljnim društvenim i političkim prilikama nije utrnula, su mozaici u Dioklecijanovoj palači, lako su u umjetničkom i tehničkom dosegu korak nazad, stoje kao prethodnica novog idejnog i likovnog ukusa. Salonitanska škola-radionica svoj će vrhunac djelovanja i utjecaja doživjeti tokom 5. i 6. st., kada pod vodstvom umjetničkog htijenja kršćanske vjerske ideje suvereno vlada prostorom provincije Dalmacije, apsorbirajući utjecaje jakih vjerskih i kulturnih centara s istoka i zapada, stvarajući vlastitu ravnotežu umjetničkog

izraza i posebnost likovnih oblika. S opadanjem važnosti akvilejskog mozaičarskog kruga i postupnom dominacijom ravenatske mozaičke škole-radionice, Salona postaje glavno umjetničko središte na istočnoj jadranskoj obali, u okviru kojeg su se rješavali i najzahtjevniji mozaički problemi na visokoj umjetničkoj i tehničkoj razini. Preklapanje utjecaja salonitanskih i ravenatskih mozaičara na području Istre tokom 5. i naročito 6. st., nikada do kraja neće biti razjašnjeno zbog nedostatka zidnih mozaika kojih je u salonitanskim bazilikama zasigurno bilo. Naravno da djelovanje salonitanskih mozaičara treba promatrati i kroz brojna, stilski neprepoznatljiva, djela namjenske i upotrebne naravi kojima su bili opremljeni gotovo svi antički i kasnoantički objekti i čiji bezbrojni nalazi govore o popularnosti, dostupnosti i kvaliteti ove tehnike.

Osnovni problem pri proučavanju nastanka i kontinuiteta salonitanske škole-radionice mozaika na našim stranama je nedostatak instrumentarija kojim bi se znanstveno mogli analizirati mozaici i nedovoljna istraženost i proučenost brojnih antičkih lokaliteta, pri čemu posebno Salona zjapi kao velika praznina. Za već poznate mozaike s teritorija provincije nužno je sačiniti katalošku analizu za svakog pojedinačno, te ih porediti međusobno i s mozaicima iz drugih djelova Carstva. Na taj način dobit će se znanstveno točni i provjereni podaci na osnovu kojih će se moći mnogo više kazati o djelovanju salonitanske škole-radionice. Stoga je i ovaj rad prilog kontinuiranom i stručnom otkrivanju još uvijek u velikoj mjeri neobrađenog mozaičkog blaga antičke Salone, ali i drugih lokaliteta, čime će se postupno u potpunosti riješiti brojna otvorena pitanja razvoja antičkog mozaičkog slikarstva rimske provincije Dalmacije.

SUMMARY

SALONITAN MOSAIC WORKSHOP

The existence of a local mosaic workshop in Dalmatian, with the main center in Salona is not debatable. The critical problem is to establish its beginnings and the spreading of its influence within the general framework of antique mosaic production and development. Similar difficulties arise when we try to substantiate distinguishing features of artistic expression within the achievements of this workshop and school. We can trace the earliest manifestations of the workshop's activity in the group of figurative mosaics from Salona with representations of Sappho and the Muses, of Orpheus, Triton, Apollo, and in the tombstone mosaic of the boy Aurelius Aurelianus, as well as in the mosaic from Stari Grad, from Zadar, Višić, Stolac, Panik and Risan. All these mosaics, which date approximately from the end of the 2nd century and from the 3rd centuries, display similar stylistic peculiarities, which can be easily traced in the choice of identical composition patterns, particular motives and mythological themes. We cannot draw similar conclusions about the earlier mosaics from the black and white figurative phase, partly due to the lack of local comparative material, and partly because these mosaics were found far from each other and from Salona. Thus, the remains excavated at Krk can be ascribed to the influence of the school-workshop in Aquileia, which was at that time undoubtedly much stronger than that of Salona. The finds at Nin and Senj stand in the area where the influences of Aquileian and Salonitan mosaic overlapped. Connected with this problem is the issue of traveling masters mosaicists who certainly worked in this area. Certain stylistic similarities between mosaics from Zadar and Murter, and from Zadar and Senj indicate the possibility of shifting the time-limit and the emergence of an organized center of mosaic production and training within the province of Dalmatia. The Salonitan mosaic school was in full swing during the 3rd century. Active along the Adriatic coast and in the hinterland, its craftsmen were capable of executing large surfaces, decorating stately public and private buildings with figurative and geometrical mosaics. Such examples can be found in Salona itself, but also in Zadar, Orlić, Ilidža, Panik, Stolac and Petrovac na moru.

A decline of artistic and technical qualities during the 4th century is evident and reflects the general cultural conditions in the late antique world. Nevertheless, mosaics from the Diocletian's Palace in Split demonstrate the continuity of production of this school-workshop, which did not fade out in spite of unfavorable social and political circumstances. Although these mosaics represent a step backward in terms of artistic and technical achievement, they are forerunners of new ideas and of new artistic taste. The Salonitan school-workshop reached the peak of its activity and influence during the 5th and 6th

century when, supported by doctrine and aesthetics of Christian church, it dominated the whole territory of province of Dalmatia. It assimilated influences of powerful religious and cultural centers from the East and of the West,

creating a distinctive balance of artistic expression and peculiar variety of pictorial forms. With the decline of the importance of the mosaic circle of Aquileia and with consequent domination of the school-workshop of Ravenna, Salona becomes the leading artistic center on the eastern coast of the Adriatic. In Salona the most demanding problems of mosaic production were worked out to a very high artistic and technical standard. The overlapping of the influences of mosaic masters from Salona and Ravenna in the Istrian region during the 5th and specially in the 6th century will never be thoroughly explained because of lack of wall mosaics which, however, certainly existed in Salonitan basilicas. Naturally, the activity of mosaicists from Salona should also be viewed through numerous works with undistinguishable stylistic features. These mosaics of utilitarian character equipped nearly all antique and late antique buildings. Their great number reveals the popularity, availability and quality of this technique.

The main problem obstacle in the research of the origin and continuity of Salonitan school-workshop in this region is the lack of the scientific apparatus which is necessary for the research of the mosaics. Another problem is the fact that few of the many antique sites have been thoroughly investigated. In that respect Salona remains a great lacuna. It is necessary to establish an analytical catalogue with individual entries for every known mosaic. The mosaics could subsequently be compared with each other and with mosaics from other parts of the Empire. In that way we could get scientifically correct and verified information and would be able to say much more about the activity of Salonitan school-workshop. The present work is therefore a contribution to the continuous professional research of the mosaic treasure from antique Salona which has been poorly explored, but also from other sites. We hope that this could help to solve numerous open issues of the development of antique mosaic painting in the Roman Province of Dalmatia.